SHAYBONıYLAR HUJUMI ARAFASIDA MOVAROUNNAHRDA SIYOSIY VAZIYAT.

Boboxonov Lochinbek Yunusali o‘g‘li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2-bosqich magistranti
E-mail: officialbobokhonov@gmail.com

Annotatsiya. UShbu ilmiy maqolada XV asrning ikkinchi yarmi va XVI asr boShlarida Movarounnahr hamda unga tutaSh hududlardagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, Temuriylar saltanatining chuqur inqirozi va Shayboniylar sulolasining hokimiyat tepasiga keliSh arafasidagi geosiyosiy Shart-Sharoitlar manbalar hamda ilmiy adabiyotlar tahlili asosida yoritilgan. Temuriy Shahzodalarning o‘zaro taxt uchun kuraShlari, markaziy hokimiyatning zaiflaShiShi, tarxon amirlarining siyosiy aralaShuvi hamda DaShti Qipchoqdagi ko‘chmanchi o‘zbek qabilalarining Movarounnahrga siljiShi jarayonlari atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Movarounnahr, Temuriylar inqirozi, Muhammad Shayboniyxon, Shayboniylar, DaShti Qipchoq, Samarqand, Buxoro, siyosiy tarqoqlik, tarxonlar, snoskalar.

KIRISH.

XV asrning oxiri va XVI asr boshlarida O‘rta Osiyo, xususan Movarounnahr va Xuroson mintaqasi chuqur siyosiy, ijtimoiy hamda iqtisodiy inqiroz davrini boshidan kechirdi[1]. Amir Temur tomonidan barpo etilgan va Shohrux Mirzo davrida muayyan barqarorlikka erishgan qudratli Temuriylar imperiyasi XV asr oxiriga kelib bir nechta yarim mustaqil va bir-biri bilan raqobatlashuvchi hokimliklarga bo‘linib ketdi[2]**.** Bu davrda taxt uchun uzluksiz davom etgan ichki urushlar va siyosiy parokandalik Movarounnahrda jiddiy hokimiyat vakuumini yuzaga keltirdi. Shunday murakkab tarixiy sharoitda Dashti Qipchoqda kuch-quvvatga tolgan va ko‘chmanchi o‘zbek qabilalarini birlashtirgan Muhammad Shayboniyxon Movarounnahrga tomon strategik yurishlarini boshladi[3].

TEMURIYLAR SALTANATINING SIYOSIY VA HUDUDIY PARCHALANISHI.

XV asrning oxirida Movarounnahr va Xuroson hududida temuriy shahzodalar va mo‘g‘ul xonlari o‘rtasida bo‘lingan beshta asosiy siyosiy markaz mavjud edi[4]**.** Samarqand va Buxoroda Sulton Ahmad Mirza, Hisor, Termiz, Qunduz hamda Badahshonda Sulton Mahmud Mirza, Farg‘ona va uning atrofida Umar Shayx Mirza, Xuroson va Balxda esa Sulton Husayn Boyqaro hukmronlik qilayotgan edi. Toshkent va Mo‘g‘ulistonda esa mo‘g‘ul xonlari Yunusxon hamda uning o‘g‘illari Mahmudxon va Ahmadxonlar hukmronlik o‘rnatgan edilar[5].

Siyosiy vaziyatning yanada keskinlashuviga 1494-yilda Farg‘ona hukmdori Umar shayx Mirza hamda Samarqand hukmdori Sulton Ahmad Mirzalarning ketma-ket vafot etishi turtki bo‘ldi[6]. Undan so‘ng Samarqand taxtiga o‘tirgan Sulton Mahmud Mirzoning ham tez orada vafot etiShi Movarounnahrda taxt uchun ayovsiz kurashni avj oldirib yubordi. Uning o‘g‘illari Sulton Ali va Boysung‘ur Mirzolar o‘rtasida Samarqand va Hisor uchun boshlangan ziddiyatlar temuriylar kuchini ichdan yemirib tashladi[7]. Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari va boshqa davr manbalaridagi ma’lumotlarga ko‘ra, temuriy shahzodalar tashqi xavfga qarshi birlashish o‘rniga, o‘z qarindoshlariga qarshi ketma-ket harbiy yurishlar o‘tkazdilar[8].

---

[1] A. Kabirov – Qadimgi va o’rta asrlar Sharq tarixi. Toshkent-2016...67-69-s
[2] B. Ahmedov – Amir Temur saboqlari va temuriylar davlati inqirozi. Toshkent-2001...45-50-s
[3] H. Anvar – History of Muhammad Shaybani Khan's Activities. Tashkent-2025...73-76-s
[4] A. Zamonov – O’zbekiston tarixi: Temuriylar, Shayboniylar va AShtarxoniylar davri. Toshkent-2023...440-445-s
[5] eGyan Kosh – Unit 1 Political Formations in Central and West Asia. New Delhi-2023...1-15-s
[6] Z. M. Bobur – Boburnoma. Toshkent-2015...54-60-s
[7] A. Kabirov – Qadimgi va o’rta asrlar Sharq tarixi. Toshkent-2016...67-69-s
[8] Z. M. Bobur – Boburnoma. ToShkent-2015...54-60-s

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

1-jadval. XV asr oxirida Movarounnahr va unga tutash hududlardagi siyosiy markazlar

Hudud / Markaz	Hukmdor / Sulola vakili	Siyosiy maqomi va manba snoskasi
Samarqand va Buxoro	Sulton Ahmad Mirza	Temuriy davlatining markaziy mulki [A. Zamonov, 2023]
Hisor, Qunduz, BadahShon	Sulton Mahmud Mirza	Mustaqil temuriy hokimlik [A. Zamonov, 2023]
Farg‘ona vodiysi	Umar Shayx Mirza / Bobur	Nizolar hududi [Z. M. Bobur – Boburnoma, 2015]
Xuroson va Balx	Sulton Husayn Boyqaro	Nisbatan barqaror temuriy markaz [B. Ahmedov, 2001]
Toshkent va Mo‘g‘uliston	Yunusxon / Mahmudxon	Mo‘g‘ul xonlari tasarrufi [eGyanKosh, 2023]

MARKAZIY HOKIMIYATNING ZAIFLASHUVI, TARXONLAR VA XALQ NOROZILIGI

Temuriylar davlatidagi siyosiy inqiroz nafaqat shahzodalarning raqobati, balki viloyat hokimlari hamda tarxon amirlarining o‘zboShimchaligi bilan ham belgilandi[9]. Sultonlar va shahzodalarning ojizligidan foydalangan tarxon amirlari (masalan, Boqir Tarxon, Muhammad Mazid Tarxon va boshqalar) davlat daromadlarini o‘zlashtirib, siyosiy fitnalarning faol ishtirokchisiga aylandilar. Ular tayanch sifatida u yoki bu shahzodani taxtga ko‘tarish va ag‘darish vositasi sifatida foydalandilar[10].

Uzluksiz urushlar, viloyatlarning talanishi va soliqlarning og‘irligi Movarounnahrning shahar hamda qishloq aholisi o‘rtasida kuchli norozilikni keltirib chiqardi[11]. “Nusratnoma” va “Shayboniynoma” manbalarida ta’kidlanishicha, Samarqand, Buxoro, Axsi, Andijon, Qarshi va Qorako‘l kabi qator shahar hamda viloyatlarda xalq noroziliklari va g‘alayonlar yuzaga keldi[12]. Ijtimoiy va iqtisodiy tayanchning yemirilishi Temuriylar hokimiyatining xalq orasidagi obro‘siga halokatli zarba berdi.

DASHTI QIPCHOQDAGI GEOSIYOSIY O‘ZGARISHLAR VA SHAYBONIYXONNING MAYDONGA CHIQISHI

Movarounnahrda siyosiy inqiroz chuqurlashgan bir paytda, Shimoliy Dashti Qipchoqda yangi siyosiy kuch shakllanib borayotgan edi[13]. XV asrning birinchi yarmida Abulxayrxon (1428–1468) boshchiligida tashkil topgan ko‘chmanchi o‘zbeklar davlati Sirdaryoning quyi oqimidagi Sig‘noq, Oqqo‘rg‘on, Arqoq, O‘zgand kabi shaharlarni egallab, Movarounnahr chegaralariga doimiy xavf tug‘dirib kelgan edi[14]. Abulxayrxon vafotidan (1468-yil) so‘ng uning o‘g‘li Shayx Haydarkon davrida ichki nizolar tufayli bu davlat parchalanib ketdi hamda Jonibek va Kereyxonlar boshchiligidagi qabila vakillari ajralib chiqib Qozoq xonligiga asos soldilar[15].

[9] A. Zamonov – Buxoro xonligi tarixi. Toshkent-2021...20-25-s
[10] M. Bobonazarova – Shayboniylar sulolasining kelib chiqishi va uning Movarounnahrdagi hukmronligi. Termiz-2025...100-105-s
[11] Tavorix-i guzida-yi Nusratnoma – O’rta osiyo tarixi manbalari. Alma-Ata-1969...21-25-s
[12] M. Salih – Shayboniynoma. Sankt-Peterburg-1908...30-35-s
[13] eGyanKoSh – The Political Formations in Central Asia and EstabliShment of Uzbeg Power. New Delhi-2023...16-22-s
[14] B. Sirojov – The Establishment of Shaybanid Rule in Mawarannahr. Tashkent-2025...46-55-s
[15] Wikipedia – Khanate of Bukhara: History and Shaybanid Dynasty. London-2025...1-12-s

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

Abulxayrxonning nabirasi Muhammad Shohbaxt Shayboniyxon fojiali voqealardan so‘ng tarafdorlarini to‘plab, bobosining davlatini qayta tiklash va Movarounnahrni egallash rejasini tuzdi [16]. Shayboniyxon temuriy shahzodalar va viloyat hokimlarining o‘zaro qarama-qarshiliklaridan ustalik bilan foydalandi. Hatto temuriy hukmdorlar, masalan Sulton Ahmad Mirza mo‘g‘ullarga qarshi urushda Shayboniyxon xizmatidan foydalanishga harakat qilgan edilar[17]. Shayboniyxon ushbu imkoniyatlardan foydalanib Turkiston va O‘tror hokimi Muhammad Mazid Tarxon ko‘magida Sirdaryo bo‘yida o‘ziga harbiy-siyosiy tayanch yaratib oldi[18].

SHAYBONIYXONNING MOVAROUNNAHRNI EGALLASHI VA TEMURIYLAR HUKMRONLIGINING TUGASHI

1490-yillardan boshlab Shayboniyxon Movarounnahrning markaziy viloyatlariga mutaddid bosqinlar uyushtira boshladi[19]. 1497-yilda Samarqandga birinchi yirik yurishini amalga oshirgan bo‘lsa, 1499-yilda Buxoroni Boqir Tarxondan tortib oldi. 1500–1501-yillarda Samarqandda temuriy Sulton Ali Mirza va uning onasi Zuhra Begim bilan maxfiy muzokaralar hamda siyosiy keliShuvlar evaziga shaharni urushsiz egalladi[20] .

Zahiriddin Muhammad Bobur Samarqandni qisqa muddatga qaytarib olgan bo‘lsa-da, 1501-yil bahorida Saripul jangida Shayboniyxondan mag‘lubiyatga uchradi[21]. Shundan so‘ng Shayboniyxon 1503-yilda Axsi yaqinidagi jangda Bobur va uning tog‘alari mo‘g‘ul xonlari Mahmudxon hamda Ahmadxonlarning birgalikdagi qo‘shinini tor-mor keltirib, Toshkent va Farg‘ona vodiysini egalladi[22]. Keyinchalik Xorazm (1505), Balx (1506) va Sulton Husayn Boyqaro vafotidan (1506) so‘ng uning o‘g‘illari Badiuzzamon va Muzaffar Husayn o‘rtasidagi qo‘shhokimiyatchilik sababli Xuroson hamda Hirotni (1507) bo‘ysundirdi[23]. Shunday qilib, Temuriylar saltanatiga barham berildi va Movarounnahrda yangi Shayboniylar davlati qaror topdi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Shayboniylar hokimiyat tepasiga keliShi arafasida Movarounnahrda vujudga kelgan siyosiy vaziyat chuqur tizimli inqiroz va siyosiy parokandalik bilan xarakterlanadi[24] . Temuriy shahzodalarning o‘zaro taxt kurashlari, markaziy hokimiyatning zaiflashuvi, tarxon amirlarning fitnalari hamda ijtimoiy-iqtisodiy tanglik davlatning mudofaa qobiliyatini batamom yo‘qqa chiqardi. Bu holat Dashti Qipchoq ko‘chmanchi o‘zbeklarini birlashtirgan, harbiy tashkilotchilik va siyosiy tajribaga ega bo‘lgan Muhammad Shayboniyxonga Movarounnahr hamda unga tutash hududlarni qisqa muddatda zabt etib, mintaqada bir asrdan ziyod hukmronlik qilgan yangi markazlashgan davlatga asos solish imkonini berdi[25]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. H. Anvar – History of Muhammad Shaybani Khan's Activities. Western European Journal of Historical Events and Social Science, Vol. 3, Issue 2. Tashkent-2025...73-76-s.
2. B. Sirojov – The Establishment of Shaybanid Rule in Mawarannahr. Modern American Journal of Social Sciences and Humanities, Vol. 01, Issue 06. Tashkent-2025...46-55-s.
3. A. Kabirov – Qadimgi va o‘rta asrlar sharq tarixi. ToShkent-2016...67-69-s.
4. A. Zamonov – Buxoro xonligi tarixi. Toshkent-2021...20-25-s.

[16] H. Anvar – History of Muhammad Shaybani Khan's Activities. Tashkent-2025...73-76-s
[17] K. Binoiy – Shayboniynoma. Toshkent-2014...9-12-s
[18] M. Bobonazarova – Shayboniylar sulolasining kelib chiqishi va uning Movarounnahrdagi hukmronligi. Termiz-2025...100-105-s
[19] B. Sirojov – The Establishment of Shaybanid Rule in Mawarannahr. Tashkent-2025...46-55-s
[20] M. Salih – Shayboniynoma. Sankt-Peterburg-1908...30-35-s
[21] Z. M. Bobur – Boburnoma. Toshkent-2015...54-60-s
[22] K. Binoiy – Shayboniynoma. Toshkent-2014...9-12-s
[23] S. Ebrahimi – The Transformation of Cultural Order in 10th Century AH Transoxiana. Tehran-2026...65-94-s
[24] A. Kabirov – Qadimgi va o’rta asrlar sharq tarixi. Toshkent-2016...67-69-s
[25] S. Ebrahimi – The Transformation of Cultural Order in 10th Century AH Transoxiana. Tehran-2026...65-94-s

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

5. A. Zamonov – O‘zbekiston tarixi: Temuriylar, Shayboniylar va Ashtarxoniylar davri. Toshkent-2023...440-445-s.
6. Wikipedia – Khanate of Bukhara: History and Shaybanid Dynasty. London-2025...1-12-s.
7. M. Bobonazarova – Shayboniylar sulolasining kelib chiqiShi va uning Movarounnahrdagi hukmronligi. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(2). Termiz-2025...100-105-s.
8. Tavorix-i guzida-yi Nusratnoma – O‘rta osiyo tarixi manbalari. Alma-Ata-1969...21-25-s.
9. B. Ahmedov – Amir Temur saboqlari va temuriylar davlati inqirozi. Toshkent-2001...45-50-s.
10. Z. M. Bobur – Boburnoma. Toshkent-2015...54-60-s.
11. M. Salih – Shayboniynoma (P. M. Melioranskiy naShri). Sankt-Peterburg-1908...30-35-s.
12. S. Ebrahimi – The Transformation of Cultural Order in 10th Century AH Transoxiana: Timurid-Shaybanid Transition. Tehran-2026...65-94-s.
13. eGyanKoSh – Unit 1 Political Formations in Central and West Asia. New Delhi-2023...1-15-s.
14. eGyanKoSh – The Political Formations in Central Asia and EstabliShment of Uzbeg Power. New Delhi-2023...16-22-s.
15. K. Binoiy – Shayboniynoma (O‘zbekiston tarixi xrestomatiyasi). Toshkent-2014...9-12-s.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.